

KALLEMOOI, HET SCHIERMONNIKOOGSE LENTEFEEST

door Axnot van Fivelgo

Inleiding

Het is donker op het eiland, het loopt tegen een uur of elf op 'Pinksterjaun', de zaterdagavond voor Pinksteren. Mysterieus zien ze eruit als ze vanuit het donker van de nacht met hun hoge zwarte hoeden opdoemen. Één voor één komen ze aan bij 'Hotel van de Werff', het dorps huis, oudtijds gewoon 'de Herberg' genoemd, en gaan naar binnen. Niet lang hoeven we te wachten voordat er nieuwe gestalten opdoemen uit het donker. Nu zijn de gestalten wat kleiner van stuk. Ze dragen een grote jutezak in hun midden. Ze zijn gehaast en kijken schichtig om zich heen. Ook zij gaan 'de Herberg' binnen.

Wat gebeurt hier toch voor geheimzinnigs? En waarom gebeurt het al eeuwen lang iedere 'Pinksterjaun' op mijn (voor)ouderlijke eiland? Voor een gedeelte moet ik u het antwoord schuldig blijven op deze vragen. De 'Kallemooi-traditie' waarvan het bovenstaande onderdeel uitmaakt is een traditie die zo ver terug reikt in het verleden dat niemand meer precies weet wat de achterliggende gedachten er bij zijn. Toch valt er nog wel heel wat over te zeggen. Dit vertellen is waar ik de ruimte die ik heb gekregen in dit Heidens Jaarboek aan besteed.

Kallemooi

*Op Pinksterdei stie yn ús darp fan auds de 'Kallemooi',
"Wer stamt dat ôles tach fan oof?", sò heer ik feur en nooi
De iene sei: "It is Engels, fast! It komt fan 'Call the May!'"
De twade sei: "dat heste mis, dat komt net fan ieuwr see.
It is ieuwrbleeun fan in heidens feest, feur fole, fole jieren
Dà wie de mooibaim yn 't gebrúk om it lentefeest tó fieren.
It folk daunse en sang by fole drank, it wiene gotte braspartejen
Maar sò ik al sei, in heidens feest om fierder maar tó swejen".
De hone yn de gotte kúer, der boppe yn de teeuwen
Dy siet der op de útkykpost, hy hie it folst fertreeuwen.
As de Noorman ankerde feur de waal om hier de búel tó jutten,
dan môke it beest in hels lawaai, satte it hele darp op stutten.
It kustfolk rupte "kom maar op!, wy sill' dy wal wierstain!"
En faak most mooi beblúeden kap de Noorman hanne gain.
Liete wy heupe dat de 'Kallemooi' nach heel lang pronkje mei!
De flage heich, heel heich fan tap, op elke Pinksterdei!*

Kallemooi

*Op Pinksterdag staat in ons dorp van ouds de Kallemooi,
“Waar stamt dat alles toch van af”, zo hoor ik voor en na.
De één zegt: “Het is Engels, vast! Het komt van ‘Call the May!’”
De tweede zegt: “Dat heb je mis, dat komt niet van over zee.
Het is overgebleven van een heidens feest, voor vele, vele jaren.
Toen was de meiboom in gebruik om het lentefeest te vieren.
Het volk danste en zong bij veel drank, het waren grote braspartijen
Maar zo ik al zei een heidens feest om verder maar te zwijgen”.
De haan in de grote mand daar boven in de touwen.
Die zat daar op de uitkijkpost, hij had het volste vertrouwen.
Als de Noorman ankerde voor de wal om hier de boel te juttten,
dan maakte het beest een hels lawaai, zette het hele dorp op stuiten.
Het kustvolk riep: “Kom maar op, we zullen jullie wel weerstaan!”
En vaak moest de Noorman met bebloede kop heen gaan.
Laten we hopen dat de ‘Kallemooi’ nog heel lang pronken mag
De vlag hoog, heel hoog in top, op elke Pinksterdag.*

Uit L. Wiersma, Herfstridden, 1960. In juiste eilander spelling gezet en overgezet in het Nederlands door Axnot Van Fivelgo

Het ontstaan van Pinksteren en het feest zoals wij dat kennen

'Pinksteren', wat afgeleid is van het Griekse woord 'pentekoste' dat vijftigste (dag na Pasen) betekent, staat bij de Christenen in het teken van de legende waarin gesproken wordt over de Heilige Geest die neerdaalt over de apostelen. Volgens de legende verspreidden zich tongen als van vuur over de apostelen, zoals de volgelingen van Jezus ook wel genoemd worden. Deze zouden daarop en daardoor begonnen zijn alle volken in hun eigen taal te vertellen over alle legenden die ze kenden. Mensen die deze legende en anderen legenden voor waar aannamen deden hun best om alle volken ook echt in hierin te laten geloven. Dit betekende het begin van een lange estafette dwars door Europa die ook wel bekend staat onder de term 'kerstening'. Duizend jaar lang werd het stokje doorgegeven tot het IJsland, de verste uithoek van Europa, bereikte. In naam was Europa toen gekerstend. Echter, daarmee is ook alles gezegd. In de duizend jaar die daar op volgde is het de tongen van vuur niet gelukt het heidendom te verteren. Ernstige brandwonden hebben ze veroorzaakt, dat wel. Nu de rook langzaam optrekt is voor het heidendom de tijd aangebroken om zijn wonden te likken en te kijken hoe het er aan toe is. En wat valt ons op? Het valt best mee. Tenminste.. .., het had veel slechter gekund. Er is genoeg puzzelmateriaal dat wij uit het verleden aangeleverd krijgen waar we wat aan

hebben en waar wij puzzelstukjes uit het heden aan toe kunnen voegen om zo lekker de toekomst in en aan de toekomst te puzzelen. Dit hebben we niet in de laatste plaats te danken aan de Christelijke kerk zelf.

Het christendom annexeerde niet alleen Indo-europese symbolen, maar ook mythen en daarmee mythische personen of godheden, heilige plaatsen en heilige tijden, namelijk seizoensfeesten zoals het midwinter-, midzomer- en lentefeest bij haar poging het heidendom eronder te krijgen. Hierdoor is het grappige feit ontstaan dat er door het jaar heen geen enkele christelijke feestdag is die echt puur christelijk te noemen is. De kerk zelf heeft dus eigenlijk deels zelf voor conservator van het heidendom gespeeld. Bij vrijwel elke christelijke feestdag zijn heidense elementen te ontdekken. Dit is bij het ene feest natuurlijk wat meer het geval dan bij het andere feest.

Zo zijn er of waren er rond Pinksteren ook allerlei elementen te ontdekken die los staan van de kerkelijke pinksterviering. Rond Pinksteren kennen of kenden we in de Nederlanden allerlei traditionele feesten zoals schuttersfeesten, kermissen, wedstrijden en andersoortige feesten die een behoorlijk lange geschiedenis kennen en waarvan sommige overblijfselen zijn van vieringen die in een nog veel verder verleden liggen, zelfs tot in de voorchristelijke tijd. Daarnaast zijn er de laatste decennia ook steeds nieuwe evenementen bij gekomen. Te denken valt aan bijvoorbeeld muziekfestivals.

Schuttersfeesten met Pinksteren werden of worden vooral in Brabant en Limburg gevierd, maar kwamen ook elders voor. In Antwerpen kent men de 'Sinksenfoor', een van de grootste kermissen in Vlaanderen. In Purmerend kent men de 'Bokkiesmarkt', een veemarkt. Op Walcheren kent men als belangrijke traditie het ringrijden. Het 'Pinksterkroonfeest' dat op sommige Waddeneilanden gevierd werd en nog in Deventer gevierd wordt is een voorbeeld van een feest waarvan de oorsprong in een zeer ver en hoogstwaarschijnlijk vóórchristelijk verleden ligt net als het feest van 'de Pinksterbloem' en 'de Pinksterbruid' welke feesten nog niet eens zo heel lang geleden in Nederland wijdverbreid waren. Nog in de negentiende eeuw kenden ze een vrij ruime verspreiding. Ze zijn op dit moment zo goed als verdwenen, maar op enkele plekken hebben ze zich kunnen handhaven.

Een voorbeeld van een jonger evenement met Pinksteren is 'Pinkpop' in Landgraaf dat inmiddels ook al weer een relatief lange traditie kent.

Het opzetten van de Kallemooi

Elke 'Pinksterjaun' wordt op de Schiermonnikoog aan de oostkant van de Nieuwestreek de 'Kallemooi' opgezet. Tegen middernacht trekken vele sterke armen een lange mast van 22 meter omhoog. Drie dagen lang houden stevige



De Kalle Mooi bij Hotel van der Werff, oudtijds 'De Herberg' genoemd (foto uit ~1920)

touwen haar vervolgens in bedwang. Aan beide uiteinden van een bijna in de top van de mast bevestigde ra, bungelt een jeneverkruik. Als je een eilander vraagt waartoe die dienen, zal hij antwoorden dat ze de feestvreugde symboliseren. Maar een vreemde gedachte is het niet om te denken dat deze kruiken ooit gediend hebben als offer voor de goden. De traditie reikt echter terug in een te ver verleden om over dit detail met zekerheid iets te kunnen zeggen.

Dicht onder de ra is een mand vastgesjord. En in die mand zit een levende haan met genoeg voedsel voor drie dagen. Voor zijn driedaagse reis in de ruimte kreeg en krijgt de haan een drijfmat wittebrood als voedsel mee.

Aan gewone bakjes met kippenvoer en water zou de haan onderweg immers niks hebben. Bij het optrekken van de mast zouden die immers meteen omvallen.

De top van de mast is versierd met een groene boomtak en daaronder, tussen de ra en de boomtak, wappert het rood-wit-blauw, met in de witte middenbaan in grote letters 'KALLEMOOI'.

In de Germaanse mythologie wordt de wereld-as voorgesteld door een boom, de wereld-es. Deze boom wordt volgens de Edda door vier maal drie dwergen naar de vier windstreken overeind gehouden. Opvallend is dat ook hier de vier windstreken met de touwen die de mast overeind houden nauwkeurig aan gehouden worden.

Hoe vaak sommige leden van de 'Kalle Mooi-commissie' 'de Kalle Mooi' in hun leven ook opgezet hebben, routine wordt het nooit. Elke keer weer is het immers riskant om een mast van meer dan twintig meter overeind te zetten. Kritiek is het moment dat de mast door haar dooie punt getrokken moet worden. Met een luide stem volgen korte instructies elkaar op. En wanneer de mast eenmaal door dit punt heen is, staat ie ook zo overeind. De uit te voeren handelingen luisteren scherp naar elkaar. Met zo veel volk er omheen kan een verkeerde uitleg zo maar fatale gevolgen hebben. Alle sterke armen mogen de Kalle Mooi meehelpen opzetten. En alleen zo is dit karwei te volbrengen.

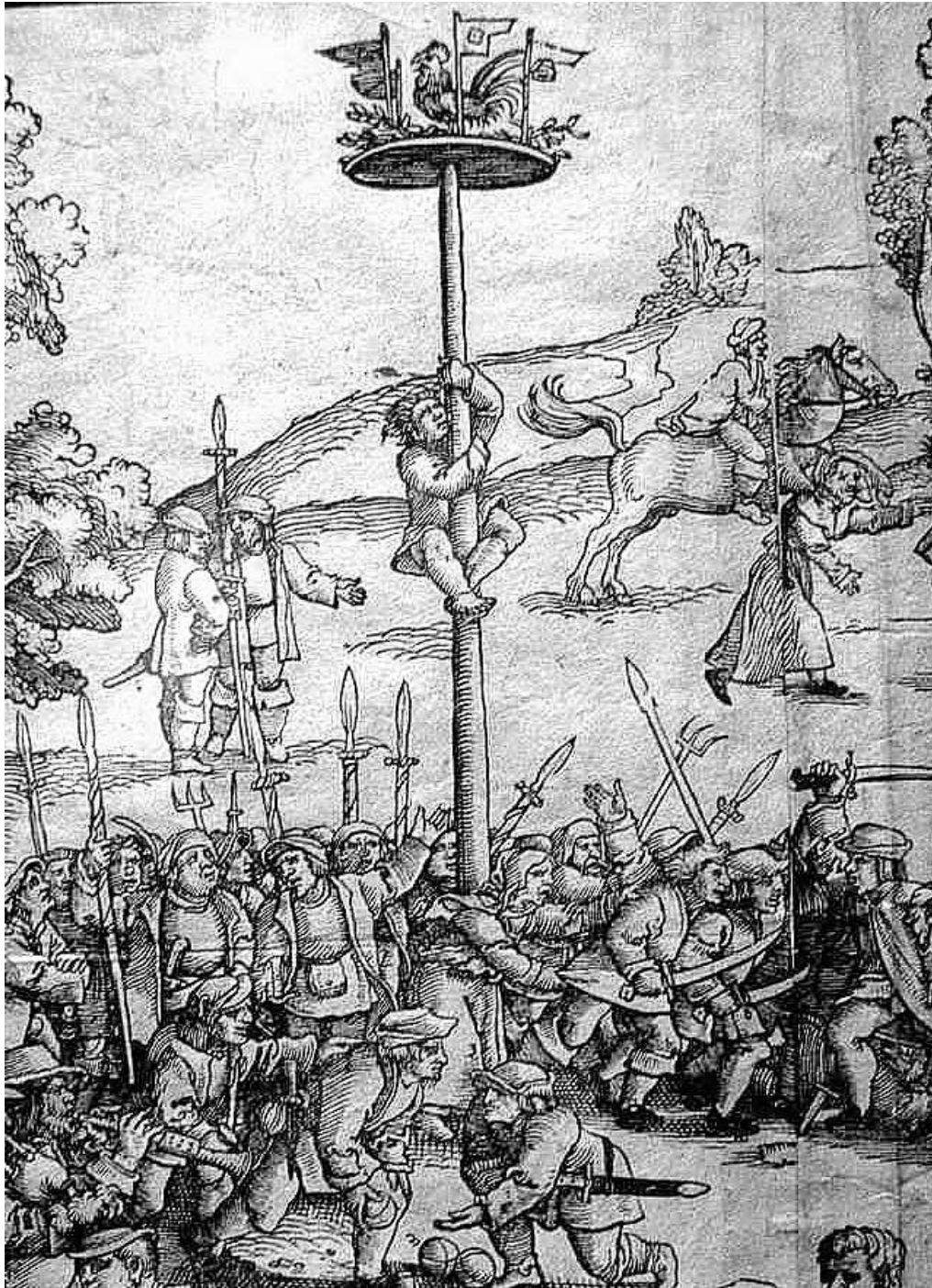
Voor de 'Kalle Mooi-commissie' is het opzetten van 'de Kalle Mooi' pas voltooid

wanneer alles stevig vastgesjord is en de rest van het materiaal weer netjes is opgeruimd. Is het zover dan roept de president de commissieleden bijeen. Dan pas gaat traditioneel de fles met 'Kallemooibitter' rond en zingt de commissie uit volle borst onder de mast dat het Pinksterfeest nooit verloren gaat. Rotsvast zijn ze daarvan opnieuw overtuigd. Het driedagen durende volksfeest vol muziek, dans, spelen en nog veel meer kan nu beginnen en dat begint in de kroeg waar iedereen zich naartoe begeeft. Maar voor de oorlog en ook nog even daarna was dat anders. Alleen de mannen mochten dat toen nog. Die trokken met z'n allen naar 'de Herberg'. Voor vrouwen bleef er weinig anders over dan naar huis te gaan. Zo was het nu eenmaal. Probeerde een enkeling toch 'de Herberg' binnen te komen, dan werd ze prompt op straat gezet.

Wanneer het drinkgelag in 'de Herberg' op een einde loopt, is het meestal alweer dag. De nog overgebleven feestgangers zijn intussen allemaal behoorlijk bezopen, maar oudtijds werd aan naar huis gaan nog niet gedacht. Eerst moesten er aan de oostkant van het eiland nog meeuweneieren gezocht worden. Daarbij werd een oogje dichtgeknepen vanaf het moment dat dat officieel niet meer mocht. De eieren werden bij thuiskomst gebakken en opgegeten. Deze traditie is langzamerhand wat verwaterd. Daarna moest er geslapen worden en dat was dan meteen een flink gat in de zondag. Oudtijds waren de kinderen dan al lang op pad gegaan in hun nieuwste kleren ('Pinksterpronk') om 'Pinksterjild' op te halen. Dit was geld dat kinderen bij vrienden en kennissen mochten ophalen voor het vieren van het Pinksterfeest.

Hoe oud is het Kallemooifeest?

Ooit is 'het Kallemooi opzetten' begonnen. Maar waar en wanneer zou dat zijn geweest? De vroegste geschreven bron die bewaard is gebleven waarin 'de Kallemooi' voorkomt dateert van 1646. Maar echt veel hebben we daar niet aan als je bekijkt naar hoe weinig er bekend is van het eiland en zijn bewoners uit de periode voor 1600. Van mensen die het eiland bezochten weten we zelfs nog minder. Het tot nu toe oudst bekende reisverslag van een reis naar Schiermonnikoog is gedateerd op 1556. Helaas nam de schrijver, mr. Everardt Nicolai, lid van de Secrete Raad, niet de moeite in zijn verslag iets over het dorp op het eiland en zijn verblijf daar te vermelden. In de eeuwen die volgen komen we van bezoekers van het eiland ook weinig te weten over het eiland en zijn bevolking. Pas halverwege de negentiende eeuw raakt Schiermonnikoog een beetje van zijn geïsoleerdheid kwijt, maar van de Kallemooi horen we uit die tijd niks. Wat we wel weten is dat soortgelijke feesten als het 'Kallemooifeest' vroeger ook gevierd werden in de plaatsjes Zoutkamp en Paesens die tegenover Schiermonnikoog liggen aan de Waddenzee. Ook aan de



Meiboom met haan in de top en vlaggetjes; detail van een houtsnede door Hans Sebald Beham. 16e eeuw

Hollandse kust zouden in oudere tijden dergelijke feest gevierd zijn. Vergelijkbare feesten treft men nu nog wel aan op Borkum, het Oost-Friese collega-waddeneiland van Schiermonnikoog en in Scandinavië en de Baltische staten. In al deze gevallen is er sprake van een mast of meiboom en een haan. In het westen van Rusland wordt ook een voorjaarsfeest gevierd waarbij een haan in de mast gehesen wordt. Op dit moment is Schiermonnikoog nog de enige plek in Nederland waar een dergelijk feest voorkomt.

Kallemooi als meifeest

Een verklaring voor het woord 'kalle' in 'Kallemooi' kan zijn dat het voortkomt uit het oud Germaans (gallus = haan). We kunnen echter nog een aantal kanten op met 'kalle'. Vele godinnennamen zijn verwant met het Indo-europese stamwoord 'kall' dat ook in de latere talen met de vrouw verband houdt. In India kent met de godin 'Kali' die zelfs nog in deze tijd verering kent. Het woord 'kal' is Hebreeuws voor bruid. Uit de Griekse mythologie zijn 'Kalypso' en 'Galathea' (bronnimfen), 'Kalliope' (een der muzen) en 'Kallhirhoë' (dochter van Okeanos) bekend. De naam Kalypso betekent letterlijk 'de verbergende', wat wijst op verband met de onderwereld of hel, de schoot van Moeder Aarde. Het IJslandse woord 'kjalta' betekent schoot. Zowel 'hol' (in 'vrouw Holle') en 'hal' als 'helen' (verbergen) hangen klankwettig samen met 'kall', net als 'kol', een ander woord voor heks. De stadsnaam 'Kalkar' is te vertalen als de geheimdragende. Zien we het woord 'kal' in verband met deze betekenis dan moeten we er misschien denken dat de haan symbolisch uit vruchtbaarheidgevende onderwereld afkomstig is. Het zou bij 'Kallemooi' gaan om een lente- of vruchtbaarheidsfeest.

Folklorist S.J. van der Molen zegt: "Kallemooi zou gelijk zijn aan 'kale mei', dit in tegenstelling tot de zuidelijke meiboom in Limburg, die al 'groent' wanneer de noordelijke nog kaal is. De 'groene tak' zou een ondersteuning kunnen bieden voor deze these". Wat we hier tegenin kunnen brengen is dat zou mogen verwachten dat het Nederlandse 'kaal' zich zou hebben aangepast aan het eilander woord 'mooi', wat 'mei' betekent. Het feest had dan 'Kailemooi' moeten heten. Uit persoonlijke ervaring weet ik dat op Schiermonnikoog alles veel later het blad zit dan zelfs al Midden-Nederland, het verschil moet dus nog veel groter zijn met Limburg. Hier heeft Van der Molen dus wat mij betreft wel een punt.

De meest aannemelijke verklaringen van het woord Kallemooi is volgens de eilanders echter de volgende: 'Kalle' zou afkomstig zijn van het Oud-Noorse 'kallen', wat roepen betekent. 'Mooi' betekent zoals reeds gezegd 'mei' in de eilander taal. Eerder is het ook al even genoemd en deze en bovenstaande verklaringen voor het woord 'Kallemooi' geven het dus al aan: het kan bijna niet anders dan dat we met Kallemooi oorspronkelijk te maken hebben met een meifeest.



Meifeest met haan in de top van de Mei-boom; houtsnede van Nicolaas Meldemann 1e helft 16e eeuw

Dat er op dit moment nergens in Fryslân meer meibomen gepland worden zegt helemaal niks. Voor de reformatie was dit gebruik ook in Fryslân wijdverbreid. Met de Kallemooi hebben we te doen met een meiboom, maar wel met een hele bijzondere. 'Pinksteren' is zelf in principe geen meifeest omdat het net zo goed in het begin van juni kan vallen. De kerk moet het Kallemooifeest verschoven hebben naar Pinksteren om het zo te kunnen annexeren, wat gebruikelijk was te doen bij niet-christelijke feesten waar het volk maar geen afstand van kon doen.

Scandinavische elementen in de eilander taal

We vertalen 'Kallemooi' dus met 'mei roepen', "maar hoe komt een Noors woord dan terecht op Schiermonnikoog?" In het gedicht in de inleiding werd 'Kallemooi' al even met Noormannen in verband gebracht. Dat het werkelijk op die manier gegaan is lijkt me een beetje ver gezocht. We kunnen er wel het volgende over zeggen:

Aan de ene kant is Schiermonnikoog door de eeuwen heen erg geïsoleerd gebleven van de rest van de wereld. Aan de andere kant stonden de bewoners van Schiermonnikoog toch ook op allerlei manieren zoals handel en visserij met

bewoners van andere gebieden in verbinding. Het water dat tussen het eiland en de vaste wal ligt, zorgde voor een taalkundige en culturele afscheiding maar ook voor verbinding. Aan de ene kant zijn allerlei taal en cultuurveranderingen op het vasteland op Schiermonnikoog minder snel overgenomen. Eeuwenoude seizoensfeesten zoals het 'Klozumfeest' (een winterfeest met heidense wortels: zie heidensjaarboek 2003) en 'Kallemooi' hebben hierdoor kunnen blijven bestaan op Schiermonnikoog. Ook hieraan is het te danken dat er op Schiermonnikoog zo'n aparte taal gesproken wordt: het Schiermonnikooger Fries. Deze taal is niet te beschouwen als een tongval van het Fries dat gesproken wordt in de Nederlandse provincie Fryslân. Deze taal stamt direct af van het Oudfries. Het Schiermonnikoogs loopt op sommige punten parallel met een andere loot van het Oudfries, namelijk het Noordfries dat gesproken wordt in het Duits-Deense grensgebied. Maar, waar het hier omgaat: er is zelfs een nog noordelijker taalassociatie te onderkennen. Er zijn namelijk woorden, ook eigennamen (Carst, Hedlund, Orre, Oulsun), die onmiskenbaar verwant zijn aan Scandinavische taalvormen. Het kan dus zo zijn dat het 'kalle' uit 'Kallemooi' door connecties met Scandinavië op het eiland terecht is gekomen, bijvoorbeeld handelscontacten. De meeste onderzoekers gaan echter van iets anders uit. In de negende en tiende eeuw zou zich een volksplanting van Noren en Denen blijvend op Schiermonnikoog hebben gevestigd. Jan de Vries denkt dat plundertochten op de kusten van Friesland onder andere ondernomen werden met Schiermonnikoog als uitvalsbasis. Wat dit vermoeden bevestigt is dat dit op het Oost-Friese eiland Borkum, waar Schiermonnikoog de traditie van het Kallemooifeest mee deelt, zeker het geval was. Zouden het de Vikingen geweest zijn die het Kallemooifeest mee hebben gebracht? Er zijn in ieder geval erg duidelijke overeenkomsten tussen het Kallemooifeest en traditionele feesten die in Scandinavië gevierd worden. Ook tussen het winterfeest 'Klozum' dat nog steeds op Schiermonnikoog gevierd wordt, en bepaalde winterfeesten die in Scandinavië gevierd werden zijn grote overeenkomsten te ontdekken.

De Friezen, eveneens geneigd tot een zwervend en zwalkend leven over de wateren, zullen zich aan de Vikingen wel hebben kunnen aanpassen. Ze ontwikkelden zich net als de Vikingen tot handige kooplieden, onverschrokken schippers en stoere vissers, zoals zij trouwens van huis uit al waren. Het zijn die zelfde gemeenschappelijke trekken (ruige impulsiviteit, hang naar het water, zucht naar avontuur, handelsinstinct), die Friezen en Vikingen samen konden doen gaan. In dit verband kan ik ook nog opmerken dat beiden er geen moeite mee hadden om direct van ruilhandel over te schakelen op zeeschuimerij. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken wanneer we horen dat het Vikingen en Friezen waren die in het jaar 855 samen het Engelse eiland Sheppey met een bezoek vereerden. Als leiders traden op de befaamde broers

'Halfdan', 'Inguar' en 'Ubbo', zonen van 'Ragnar Lodbrok', een voornaam 'passanten-geslacht' van Deense Vikingen in Friesland. En jawel, wat lezen we? Als uitvalsbasis van deze heren wordt genoemd het Oosterlauwers Friesland tussen Lauwers en Eems. Was het Schiermonnikoog de uitvalsbasis van 'de zonen van Lodbrok'?

Wat bovenstaande these nog verder versterkt is dat de eerste 'graumauntels', zoals de monniken die hun naam hebben gegeven aan het eiland ook wel genoemd worden door de eilanders, pas in de dertiende eeuw definitief voet aan wal zetten. Voor die tijd zullen de monniken het misschien niet aangedurfd hebben om bij de eilanders te gaan wonen.

Pinksterfeest (eilanderlied)

't Wie Pinksterfeest, 't wie Pinksterfeest,
't feest fan de Kallemooi;
De hone hie it heichste plak,
Ik heer nach syn gekrooi.

Twa lege flessen oon in laat,
In tak der boppe op;
So stúech de Kallemooi to pronk,
Da flage heich yn top.

In haipe ben op wooi en streek,
De Pinksterpronk al oon,
Da gingen by femylje launs
As d'aiste dei begoon.

Trooi kraimen by de fiskoofslach
Wer't heel wat wie to kaip,
As kinksaun, mangels, swiete drap;
Ja, snofgúed by de haip.

In drooimeewun stúech der mid's yn 't darp,
De spylman drok oon 't beren;
It orgel dreunde; faak spille 't falsk;
't wie wiid en syd to heren,

Jauns streumde 't folk de herberch yn;
Der laken jong' en auden,
en blyne Jan, dy strykte omraak,

Wist de fleur d'r yn to hauden.

De ben hien' wille heel de dei;
Dá hie men eeuwre tiiden;
Dá ging 't om aist of wast
Mooi woinenfol út riiden.

As Pinkstertrooi de jaune fúel,
De son sank yn it wasten,
Dan wes de Kallemooi ooftúechd
Om wier in jier to rasten.

Pinksterfeest (eilanderlied)

't Was Pinksterfeest, 't was Pinksterfeest,
't Feest van de 'Kallemooi';
De haan had de hoogste plek,
Ik hoor nog zijn gekraai.

Twee lege flessen aan een lat,
Een tak er boven op;
Zo stond de Kallemooi te pronk,
De vlag hoog in top.

Een hoop kinderen op weg en streek,
De Pinksterkieren al aan,
Die gingen bij familie langs
Wanneer de eerste dag begon.

Drie kramen bij de visafslag
waar van alles te koop was,
Zoals stroopballetjes, amandelen, zoete drop;
Ja, snoepgoed bij de vleet.

Een draaimolen stond er midden in het dorp,
De speelman maakt flink geluid;
Het orgel dreunde; vaak speelde 't vals;
't Was wijd en zijd te horen,

's Avonds stroomde 't volk de herberg in;

Daar maakte jong en oud plezier,
en blinde Jan, die streek er op los,
Wist de sfeer d'r in te houden.

De kinderen hadden heel de dag zin;
Toen had men andere tijden;
Toen ging 't oost of west
Met wagens vol uitrijden.

Wanneer derde Pinksterdag de avond viel,
De zon zonk in het westen,
Dan werd de 'Kallemooi' afgetuigd
Om weer een jaar te rusten

Verschenen in Schiermonnikooger Lôzbúek. Schrijver onbekend.
In de juiste eilander spelling gezet en in het Nederlands overgezet door
Axnot van Fivelgo.

Het stelen van de haan

De avond en nacht vóór 1 mei, werd vroeger in Fryslân 'Maeijejou' genoemd. Op Schiermonnikoog zal men gesproken hebben van 'Mooijaun', net als de nacht voor Pinksteren vandaag de dag 'Pinksterjaun' genoemd wordt. De avond en nacht voor 1 mei werd in sommige gebieden ook wel Vanadisnacht genoemd. Vanadis is één van de namen voor Freija, de Germaanse godin van de vruchtbaarheid. Nog beter bekend is de avond en nacht voor 1 mei onder de naam 'Walpurgisnacht', naar de abdis Walpurga, die een fanatiek bestrijdster was van oude gebruiken en regelmatig mensen die aan die oude gebruiken vasthielden op de brandstapel zette. Walpurga is door de kerk heilig verklaard en is schutpatroon geworden tegen hekserij en de duivel.

In Fryslân ging deze nacht met dezelfde gebruiken gepaard die men overal in de Germaanse wereld tegenkwam waarbij de 'mei' begroet werd, zoals het oprichten van de *meiboom* en het ontsteken van *meivuren*.

De nacht vóór 1 mei was heilig, de Germanen kenden er grote betekenis aan toe. Vandaar dat de kerk deze nacht in diskrediet gebracht heeft door het de nacht van de heksen en duivels te maken. Oorspronkelijke gebruiken in de meinacht werden verboden, of verplaatst naar Pinksteren om ze te annexeren, zoals we gezien hebben bij Kallemooi.

Volgens het volksgeloof uit de afgelopen eeuwen was de meinacht uitermate geschikt om je aan de duivel te verkopen. Hieruit klinkt nog een vervormde naklank door vanuit de tijd dat deze nacht algemeen als heilig gold. Het gebruik

op Schiermonnikoog om door jongelingen een haan te laten stelen in de Pinksternacht, oudtijds dus de nacht vóór 1 mei, zou best eens iets te maken kunnen hebben met die volksopvatting dat deze nacht uitermate geschikt is voor het verkopen van de ziel aan de duivel. Waarom dit zo is leg ik hieronder uit.

Op 'Pinksterjaun' komt de Pinkstercommissie tussen tien en elf in Hotel van der Werff, oudtijds 'De Herberg' genoemd, bij elkaar. Het wachten is dan op de jongelingen die terugkeren van de 'hanenjacht'. Elk jaar wordt bij een inwoner van Schiermonnikoog een haan uit het hok gestolen. In de weken voorafgaand aan het Kallemooifeest heeft de president van de Commissie met meer dan gewone belangstelling op zijn wandeling door het dorp naar kippenhokken en in kippenrennen gekeken. Hij is daardoor goed op de hoogte of er ergens een geschikte haan voor de Kallemooi tussen zit. Heeft hij een keuze gemaakt, dan benadert hij een paar eilander jongens van een jaar of zestien. Die krijgen de opdracht om op 'Pinksterjaun' bij het gekozen huis de haan uit het hok te halen. En als ze hem eenmaal te pakken hebben moeten ze hem in een zak stoppen en meteen naar de Herberg brengen. Op deze manier laat de Commissie jongeren ervaren wat deze eilander traditie inhoudt en hoe belangrijk hun eigen handeling daarin is. Bovendien werft de Pinkstercommissie hieruit toekomstige leden.

Dat het bij Kallemooi gaat om stelen en om een haan zien velen als een bewijs dat we hier te maken hebben met een oud Germaanse traditie. De haan staat binnen het Germaanse heidendom symbool voor vruchtbaarheid. En het steelrecht was iets waarop de mannenbonden in de Germaanse oudheid het privilege hadden.

De Kallemooi-commissie is een mannenbond. De Commissie bestond vroeger namelijk alleen uit mannen die een gemeenschappelijk doel hadden: het organiseren van Kallemooi met Pinksteren. De andere kenmerken van een mannenbond zien we ook in de Kallemooi-gebruiken terug. Deze kenmerken zijn: het dragen van uiterlijke kentekens, zich afzonderen van de gemeenschap, esoterische gebruiken, opname rituelen, een hiërarchische structuur, het uitvoeren van taken voor de gemeenschap, het opleiden van leden van de gemeenschap en leeftijdsklassen. Ook gelden de sociale normen van de gemeenschap in mindere mate voor de leden van een mannenbond, ze hebben bijvoorbeeld het steelrecht.

Als we de bovenstaande opgesomde kenmerken van een mannenbond vertalen naar de Kallemooi-gebruiken, dan zien we het volgende: De leden van de Commissie onderscheiden zich van het gewone volk door het dragen van een zwarte hoge hoed, en door zich terug te trekken in de Herberg die gezien kan worden als een mannenhuis. De President van de Commissie besluit welke

jongens dit jaar een haan bij welk huis moeten stelen. Na het stelen van de haan brengen de jongens de haan bij de Commissieleden in de Herberg, en worden in een aura van geheimzinnigheid in de tradities van de Kallemooi ingewijd.

De jongens die uitverkoren zijn de haan te stelen, zitten in de pubertijd; een leeftijdsklasse. Het stelen van de haan is een moedproef en een initiatierite om te kunnen toetreden tot de bond van volwassen mannen: de Commissie. Het stelen van de haan wordt nooit door de gemeenschap bestraft.

De huidige Kallemooi-commissie is dus een profane mannenbond, met als belangrijkste doel het verhogen van de gezamenlijkheidszin op het eiland.

De heidense Germanen hadden echter 'cultisch-religieuze' mannenbonden, die een speciale band hadden met hun overleden voorouders, en een specifieke sociale rol speelden in de gemeenschap. Een van de belangrijkste doelen van de heidense mannenbond was het voorkomen van chaos en bevorderen van vruchtbaarheid. De ommezingen door gemaskerde mannenbondleden tijdens de joelperiode zijn daar een uiting van.

Welke plaats kan het Kallemooi-gebruik bij onze heidense 'cultisch-religieuze' mannenbonden gehad hebben?

Het 'Klozumfeest', in de joelperiode, was de tijd dat jongens die een bepaalde leeftijdsklasse bereikt hadden uitgekozen werden, om door initiatieriten en moedproeven toe te treden tot de mannenbond. Het stelen van de haan zou één van die moedproeven kunnen zijn.

Door het oprichten van de Kallemooi (of een 'Mei-boom') met in de top een levende haan, voorkwamen de leden van de mannenbond chaos in de wereld en bevorderden ze vruchtbaarheid. Dit klinkt misschien vergezocht, maar ik wil het hieronder uitleggen.



Wereldboom (Yggdrasil) met een haan in de top; detail van het Överhogdal wandtapijt uit Zweden. Dateert tussen 800 en 1000 n.o.j.

De Kallemooi, en de mei-bomen, zijn de wereldlijke weergaven van de mythologische wereldboom de *Yggdrasil*. Net als bij de Kallemooi zit in de Germaanse mythen een haan in de top van de wereldboom. Ook in verschillende Indo-europese overleveringen (Iraanse, Oud-indiaas en Griekse) zit in de top van de wereldboom de zonnevogel.

Volgens het Oudnoordse *lied van Svipdag* zit op de bovenste tak van de *Yggdrasil* de als weerlicht glanzende haan *Vidofnir*. Deze haan is wellicht identiek is aan de haan *Gullinkambi* (Goudkam) uit de *Völuspá*.

Gullinkambi wekt de einherjar (de in de strijd

gestorven helden van Odin) en de Asen, bij het aanbreken van het Ragnarök, om ten strijde te trekken tegen de krachten van de chaos. Terzelfder tijd wekt een bloedrode haan de doden in de Hel om ten strijde te trekken. De haan is dus verbonden aan de overleden voorouders, mede daarom wordt het beest gezien als vruchtbaarheidssymbool.

Ook in andere historische bronnen heeft de haan een rol in de doden- en vooroudercultus. Saxo Grammaticus verhaalt hoe een vrouw een haan doodt, deze over een muur naar 'de andere zijde' gooit, waarna de haan weer levend wordt.

Overleden voorouders hebben een relatie met vruchtbaarheid, en de haan heeft een relatie met overleden voorouders en vruchtbaarheid. Dit wijst erop dat de jongens die de haan stelen, die gebruikt gaat worden voor het Kallemooi-ritueel, een speciale relatie met de doden hebben. Dit komt overeen met de speciale relatie die leden van de heidense mannenbonden met overleden voorouders hebben.

Indo-europese mythologie en Noordwest Europese folklore, waaronder de Kallemooi, tonen aan dat onze heidense voorouders een voorstelling hadden waarin een reusachtige boom met een haan in de top voorkwam. De Germanen zagen deze boom als de paal die de hemel stut, en de as waar de wereld om draait, en daarmee het symbool van de orde in de kosmos. Tijdens de wereldondergang, het Ragnarök, de tijd waarin de krachten van de chaos winnen, gaat ook de wereldboom ten onder.

De Kallemooi waarborgde de orde en de vruchtbaarheid in de wereld. Om deze wereldboom vonden in de lente cultisch-religieuze handelingen plaats.

De haan die maar niet kraaien wilde

Een oude eilander en tevens oud-commissielid weet te verhalen dat toen hij jong was, hij er met zijn kornuiten op uitgestuurd werd om de haan te gaan halen. Op zaterdagavond tegen een uur of half elf gingen ze op het van te voren bepaalde huis af. Ze hadden samen afgesproken dat hij het kippenhok in zou gaan en de haan zou pakken. De rest zou buiten op wacht blijven staan. En zo gebeurde het. Hij liep om het hok heen en zag al gauw dat hij er niet in komen kon. Maar toen zag hij boven in het hok een uitzetraampje en dat kon hij open krijgen. Hij wurmde zich door de opening naar binnen. Zijn vriendjes hielden hem bij zijn benen vast en hijzelf hing met zijn bovenlichaam in het hok en zwaaide dreigend met zijn armen heen en weer om zo de haan te grijpen. Tenslotte kreeg hij hem te pakken en gaf hij de haan door het raampje aan de jongens buiten. Toen dat gelukt was moest hij er zelf ook nog weer uitkomen. En dat lukte. Het was een prachtige grote witte haan. Hij werd snel in de zak

gestopt en naar de Herberg gebracht. In de bijkeuken stond de Kallemooimand al klaar. De Haan werd uit de zak gehaald, even trots getoond aan de Commissie en verdween daarna in de mand.

Toen de Kallemooi opgezet was, bleek de volgende dag dat de haan niet normaal was. Hij kraaide niet, geen enkele keer. "Waarom deed ie dat nou niet?" Dit werd pas duidelijk op 'Pinkstertrooi' (derde Pinksterdag). "Wat bleek toen de Kallemooi neergehaald was?" De mand was leeg! "Wie had dat geflikt?"

Het was vlak na de oorlog. Op het eiland was een detachement mariniers gelegerd om mijnen op te ruimen. En die hadden de haan er uit gestolen. Dat hebben ze later zelf ook toegegeven. Maar hoe ze hem eruit hadden gehaald, wilden ze niet zeggen. Dat is een raadsel gebleven. Eentje moet in de mast geklommen zijn. Het kan bijna niet anders. Sindsdien is om de mand een heel dun staaldraad gewikkeld en bovendien zit de deksel van de mand nu op slot. Maar wat die mariniers daarna met die haan uitgespookt hebben, was nog erger. Ze hadden hem geslacht, er soep van gekookt en met elkaar opgepeuzeld. Met als gevolg dat de Pinkstercommissie aan de eigenaar voor het gemis van zijn haan veertig gulden heeft moeten betalen. Dat hebben ze van de mariniers niet teruggekregen.

De haan uit de kelder

De oude eilander komt met nog een enkele anekdotes over de hanenjacht. Op het Oosteind woonde een boer die een haan had die hij beslist geen moment wilde missen. Vooral tijdens de Pinksteren niet. Om te voorkomen dat men toch zijn haan uit het hok zou pikken, was hij van plan de haan op zaterdag uit het hok te halen en in de kelder te verstoppen. Hij dacht dat zijn haan daar wel veilig zou zijn. Maar voordat hij dit plannetje kon uitvoeren was zijn haan op vrijdag al gepakt. Toen de boer zaterdagmorgen zag dat zijn haan toen al verdwenen was, aarzelde hij geen moment en deed aangifte bij de politie. De politie zat er mee. Zij zagen dat het spel was, maar moest deze aangifte toch ook serieus nemen. En zo stond de politie die zaterdagavond bij hem, de toenmalige president van de Pinkstercommissie op de stoep. Maar hij wist natuurlijk nergens van. Dat was ook echt zo. Anderen hadden dit geflikt. Van de aangifte is overigens geen werk gemaakt.

Een haan stelen op Ameland

Een andere keer was de Pinkstercommissie bijeen. Opnieuw is de vraag aan de orde bij wie dit keer de haan gestolen wordt. Één zegt zomaar voor de grap, dat de haan nou maar eens van Ameland moet komen. Dit voorstel kreeg meteen

bijval. En zo werden dat jaar de hanejagers naar Ameland gestuurd. Na Pinkster Drie is de gehele commissie in vol ornaat naar Ameland gevaren om de haan terug te brengen. Om duidelijk te maken wat hun bedoeling was, meldden ze zich eerst bij de burgemeester op het gemeentehuis. De Amelanders stonden natuurlijk wel even gek te kijken, zo'n stelletje met hoge hoeden uitgedoste lieden. En de haan kwam weer veilig bij de eigenaar in het hok.

Kinderspelletjes

De reden waarom ik als kind altijd erg uitkeek naar Pinksteren was vanwege de spelletjes. 'Pinkstertrooi' (derde Pinksterdag), staat grotendeels in het teken van de kinderen. Dan worden er op 'it Pinksterlaun', het kloppend hart van het feest, de traditionele kinderspelletjes georganiseerd. Op 'Pinkstertwa' (Pinkstermaandag), moet de Pinkstercommissie 's morgens alweer vroeg op, na de vorige dag met kater te hebben rond gelopen. In vol ornaat met hoge hoed op zijn ze dan in de Herberg aanwezig. Want de kinderen kunnen zich dan opgeven om aan de spelen van de volgende dag deel te nemen.

De spelletjes bestaan sinds mensenheugenis en zijn niet aangepast aan nieuwe behoeften. Voor de winnaars zitten daar leuke prijzen aan vast. Ik ben talloze keren met een mooie prijs naar huis gegaan die niet mis waren. Playmobil of Lego dozen waren het soms, die ik niet eens voor Sinterklaas of met mijn verjaardag kreeg.

Aan de spelen konden en kunnen alleen eilander kinderen of kinderen die op de vaste wal wonen maar van eilander komaf zijn meedoen. Hierover valt niet te onderhandelen met de Pinkstercommissie. Is er geen verbinding met het eiland te leggen, dan mag je niet mee doen. Dat was wel eens sneu voor kinderen van 'badgasten' waar ik mee speelde. Maar er moet toch ergens een grens getrokken worden.

's Morgens wordt eerst het terrein klaar gemaakt door de Pinkstercommissie, waarop 's middags de kinderspelletjes moeten plaatsvinden, en de kinderen hun krachten en behendigheid met elkaar kunnen meten. Onderlinge wedijver is bij deze spelen troef. De spelletjes zijn door de jaren heen op verschillende locaties gehouden. In het begin van de twintigste eeuw was dit tegenover de Herberg. Voor de Herberg stonden toen kraampjes waarop snoepgoed uitgestald lag. Uit drie soorten snoepgoed kan worden gekozen: nogablokken, rumbonen en ulevellen. Ulevellen waren in gekleurde velletjes verpakte snoepjes. En op die snoepjes lag een smal strookje papier met tweeregelig gedichtje. Meestal had dit met liefde en vrijerij te maken

Voor de jongste groepen is er stoofsteken. Voor de meisjes is er touwtjespringen en voor de jongens talhoutrappen. Voor de oudste meisjes is er stoelendans. En

voor de oudste jongens over een met groene zeep ingesmeerde balk lopen en elkaar met een zak proberen van de balk te slaan.



Kinderspel onder toezien van de Kallemooi-commissie

Verder is er nog kuipje steken, koekhappen, zaklopen en kaars happen. Je moet dan met je mond en zonder de handen te gebruiken een stukje kaars uit een emmer vol water halen.

Door de jaren heen zijn deze spelletjes muzikaal op verschillende manieren opgevrolijkt. Vele jaren zorgde het Fanfarekorps hiervoor. In die tijd kwam er ook geregeld een zweef of een draaimolen van de overkant. De muziek van de Fanfare werd eerst vervangen door een draaiorgel uit Groningen en

alweer jaren doet nu een zelfde orgel uit Ee op 'Pinkstertrooi' zijn uiterste best. Iets van de laatste jaren, wat ook tot de Pinkstergebruiken is gaan horen, is de hanenkraaiwedstrijd. Hierbij gaat het erom wiens haan het meeste kraait in een uur tijd.

'Pinksterriiden', overblijfsel van de vruchtbaarheidsomgangen

Het 'Pinksterriiden', was ook altijd iets waar ik naar uitkeek. Op 'Pinkstertrooi'



'Pinksterriiden'

vindt het na de prijsuitreiking plaats. De kinderen worden dan al zingend in boerenwagens getrokken door paarden door het dorp en de polder gereden. Tot in het begin van de twintigste eeuw echter, nam dit gebruik een belangrijkere plaats in dan dat het nu doet. Toen vond het 'Pinksterriiden' plaats op 'Pinkstertwa', dus niet zoals nu na de kinderspelletjes op 'Pinkstertrooi'. Toen vond het 'Pinksterriiden' 's middags plaats rond twee uur. De wagens, vaak waren het er vijf of zes, hadden speciaal voor deze gelegenheid een nieuwe lik verf gekregen en zagen

er in hun frisse rood en groen als nieuw uit. Dat had een nadeel, maar dat bleek pas later, wanneer kinderen niet geheel vlekkeloos van de wagen kwamen. Een kniesoor die daar op let. Het was immers feest. En zo was ook de stemming.

De wagens komen bij de Herberg voorrijden. De kinderen die mee wilden, moesten zich dan zelf wel even bij de mennende boer melden en vragen of er nog een plekje op zijn wagen vrij was. Is dat het geval, dan mag je op de wagen klimmen. Zit iedereen op een wagen, dan kan de tocht beginnen. De paarden beginnen te lopen en de wagens volgeladen met uitgelaten kinderen komen in beweging en rijden in een optocht naar het oosten. Meestal wordt de zelfde route gevolgd. Na een uurtje kwamen de wagens het dorp weer binnenrijden en werd bij de Herberg weer uitgestapt. Opgewonden vertelden de kinderen dan wat ze onderweg allemaal beleefd hadden en dat ze volgend jaar weer mee wilden.

In de loop der eeuwen is het 'Pinksterriiden' vervallen tot een kinderfeest, wat het niet altijd zal zijn geweest. Hetzelfde kunnen we overigens zeggen van de spelletjes. Waarschijnlijk gaat ook het 'Pinksterriiden' terug tot in verre voortijd en is het terug te voeren op de zogenaamde ommegangen om de velden ter verkrijging van vruchtbaarheid van de gewassen. Deze vruchtbaarheidsomwegingen waren oudtijds een wijdverbreid gebruik, maar zijn tegenwoordig bijna nergens meer in zwang.

De haan terug naar de rechtmatige eigenaar

Tegen een uur of acht op 'Pinkstertrooi' wil iedereen weer bij de mast aanwezig zijn. De Kallemooi wordt dan weer neergehaald. En ook het neerhalen is een secuur werk. Is de mast neergehaald dan wordt de mand geopend en de haan eruit gehaald. Onder muzikale begeleiding van de Fanfare wordt de haan naar de eigenaar teruggebracht. Die had natuurlijk intussen zijn haan gemist en wist wat dit betekende. Hij staat al op de uitkijk, is blij dat hij zijn haan terug krijgt en trakteert de jongens, die de haan gepikt hebben en de Pinkstercommissie op een borreltje. En onder de klanken van de Fanfare wordt deze buiten genuttigd. Daarna wordt alweer vlot afscheid genomen en trekt de optocht naar de Herberg. Voor de volwassen eilanders komt er dan nog wat. En voor menigeen is dat zelfs het hoogtepunt: feest, muziek en dans in de Herberg.

Een nog immer springlevende eilander traditie

De Pinkstercommissie ziet er op toe dat de Kallemooi en alle daarbij behorende festiviteiten jaarlijks zo veel mogelijk gehandhaafd blijven. Dat is haar hoofdtaak. Elk jaar opnieuw blijkt de Commissie in staat deze taak met succes uit te voeren. Dat is alleen mogelijk als de activiteiten van de Pinkstercommissie eilandbreed gedragen worden. En dat is inderdaad het geval. Ieder jaar blijkt dat ook uit de geldinzameling en aan de prachtige prijzen die de winnaars van de kinderspelletjes krijgen. De Commissieleden nemen namelijk elk een wijk voor hun rekening en gaan met lijsten langs de deuren. De

dorpelingen doneren dan allemaal royaal geld elk jaar. De Pinkstercommissie hoeft geen beroep te doen op sponsors. Vervoersdienst Wagenborg vormt daarop een uitzondering. Die zet voor niks elk jaar het draaiorgel uit Ee over. Alles kan betaald worden en ook dan blijft er jaarlijks nog wat over. En dit wordt op de bank gezet, voor het geval de steun onder de eilander bevolking zou afnemen. Zelfs aan de somberste situatie heeft de commissie gedacht. Dat is de situatie waarin de basis voor deze traditie onverhoopt wegvalt en de Pinkstercommissie haar taken moet staken. Dan zal het resterende geldbedrag naar een heel goed doel gaan. Notarieel heeft de Commissie dit laten vastleggen.

Vroeger gezelliger

Als je de wat oudere eilanders vraagt of het Pinksterfeest vroeger ook gezelliger was dan zul je vrijwel altijd een bevestiging horen. Dit heeft niks te maken met festiviteiten die vroeger wel en nu niet meer plaats hebben. Opmerkelijk is nu juist dat daar weinig in is veranderd. Wat is het dan? Dit heeft te maken met de aanleg in 1963 van de nieuwe steiger. Met de veerboot op vaste uren, kwam een gestaag groeiende stroom badgasten op gang. En met die aanzwellende stroom lekte geleidelijk aan het zo knusse gevoel eilanders-onder-elkaar weg. En daarmee ook meteen een stuk van de gezelligheid.

Gebruikte literatuur:

- * Louise Mellema, *Schiermonnikoog, Lytje Pole, Haren, 1973*
- * *Op 'e bjokkens fan de tiid, ferhalenbúek fan it eilaun Schiermontseich, Schiermonnikoog, 1998*
- * *Schiermonnikooger lôzbúek, Leeuwarden, 1979*
- * S.J. Van der Molen, *Friese kalenderfeesten, Heerenveen, 1941*
- * S.J. Van der Molen, *Ta de Fryske Folkskunde, Groningen, 1966*
- * F.E. Farwerck, *Noord-Europese mysteriën en hun sporen tot heden, Deventer, 1970*
- * Jan de Vries, *De Wikingen in de lage landen bij de zee, Haarlem, 1923*
- * Jan de Vries, *Edda, Antwerpen 1952*
- * *100 jaar VVV Schiermonnikoog, 1899 - 1999, Schiermonnikoog, 1999*
- * D.J. Van der Ven, *Ons eigen volk in het feestelijk jaar, Kampen, 1942*
- * Aat Van Gilst, *Wijze vrouwen en godinnen, Soesterberg, 2001*
- * *De dorpsbode, Jubileumuitgave ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de vereniging Dorpsbelang, Schiermonnikoog, 1998*